

*Кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>
e-mail: vadyt_derkach@kneu.edu.ua*

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ. ТЕХНОКРАТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА.

Резюме

У статті критично проаналізовано суперечність між демократичною легітимністю, що ґрунтується на виборності влади, та управлінською ефективністю, що вимагає фахової експертизи. Автор здійснює концептуальну реконструкцію канонічної доктрини демократії, виокремлюючи її нормативний і симулятивний аспекти, й протиставляє їй реальну практику демократичного устрою як поліархії активістських груп. Аргументовано, що в умовах зростаючої складності суспільного устрою та бюрократизації державного апарату представницька демократія перетворюється на інструмент ритуалізованого підтвердження лояльності, не забезпечуючи реального народного контролю. Як альтернатива розглядаються гібридні моделі, які поєднують елементи деліберативної демократії, партисипативного бюджету та технократичного ухвалення рішень. Стаття пропонує евристичні сценарії оновлення демократичних інституцій, в яких можливо досягнути балансу між участю, компетентністю та легітимністю.

демократична легітимність, технократичне управління, деліберативна демократія, політичне представництво

Вступ

Криза демократії та технократичної альтернативи є вкрай актуальною та широко обговорюваною в сучасній політичній філософії, соціології та публіцистиці. Симптомами цієї кризи називають падіння довіри до демократичних інституцій, сплеск популізму, політичну фрагментацію й поляризацію суспільства, маргіналізацію публічної дискусії, відчуження

значної частини громадян від політичному життю, а також неспроможність політичних систем на базі народовладдя ефективно реагувати на новітні виклики. На цьому тлі дедалі частіше лунають голоси на користь технократичних підходів — делегування ухвалення рішень експертам й переосмислення власне підстав легітимації владних повноважень. Інтерес до цього істотно виріс з огляду на розвиток технологій штучного інтелекту та інтелектуальних систем підтримки процесу вироблення рішень.

В критиці теоретичних підвалин представницької демократії є своєрідний наріжний камінь: сумнів в тому, що, по-перше, загальнонародні вибори є хорошим сигналом зворотного зв'язку, на основі якого можна ефективно коригувати державну політику й спрямовувати її в русло максимізації остійного поступу суспільств та підвищення якості життя людей, і, по-друге, чи вибудовується взагалі «представництво» в демократичному процесі якоїсь «волі народу»? Технократична альтернатива в руслі цієї критики сягає витоків політичної філософії. Коротко, її суть полягає в тому, що виправданою є та влада, при якій державний апарат здатен виробляти оптимальні рішення, які забезпечують максимальну стійкість політичної системи з максимальною якістю життя людей [1; 2].

В цій статті я зосереджуюся саме на цих двох наріжних аспектах, а саме: чи існує краща модель побудови державного устрою, форми правління та політичного режиму, ніж представницька демократія і чи існує ефективна технократична їй альтернатива?

Стверджуючи про кризу реальної демократії, сам термін «криза» я розумію тут буквально і безоцінно: як переломний момент в розвитку певної системи, в якій структурно наявне протиборство суперечливих тенденцій в динамічній рівновазі, яка за певного збігу умов стає нестійкою з невизначеністю наступного стану, в який перейде система. Криза якраз і означає, що в її ході визріває ця визначеність.

Методи дослідження

У цій статті застосовано аналітико-рефлексивний підхід, що передбачає критичний розгляд базових нормативних підстав легітимації політичної влади та форм її здійснення. Методологічною основою є концептуальний аналіз ключових понять у поєднанні з порівняльною реконструкцією теоретичних моделей демократії та технократії. Основну увагу зосереджено на критичному розгляді претензій канонічної демократичної доктрини в зіставленні з технократичними альтернативами, із урахуванням як нормативної аргументації, так і верифікованих ознак реальних трансформацій політичних систем.

Результати дослідження

Фундаментальне визначення демократії є синтетичним і тришаровим. Воно охоплює вказівку на певний тип політичного режиму (спосіб здійснення влади), форму правління (хто формує органи влади і принцип легітимації законодавчих установлень) і суспільно-політичного устрою (характер взаємодії держави і суспільства). Проте буквальне розуміння народовладдя як «влади народу», який здійснює свою волю прямо або через своїх представників — є радше культивованим симулякром суспільної свідомості, аніж об'єктивною реальією.

Тут, однак, потрібно одразу розрізнити нормативну теорію представницької демократії й дослідження, в яких «демократія» розглядається як реальна політична практика. Відповідно, так окреслені дві докорінно відмінні позиції в критиці демократії: (1) позиція, з якої реальні політичні практики оцінюються, орієнтуючись на взірець, мислений в нормативній теорії; і (2) з позицій, в яких осмислення політичної практики веде до переосмислення нормативної теорії демократії, де сама ця теорія стає об'єктом критики з пошуком й обґрунтуванням альтернативних моделей. В цій роботі я виходжу з другого.

Нормативну теорію, яка наразі домінує в політичній думці, я позначу тут як канонічну доктрину демократії. Її зміст коротко можна увібрати у сім положень.

1. Джерелом влади, тобто підставою, на якій владні повноваження визнаються легітимними, є «народ», який делегує владу державі шляхом волевияву на вільних виборах. Право на владу (й, відповідно, зобов'язання громадян підкорятися рішенням органів влади) належить первинно обранцям «народу».

2. Волевияв «народу» здійснюється постійно шляхом регулярного проведення чесних виборів, тобто таких, процедура яких прозора, рішення кожного з виборців є самостійним і добровільним, без зовнішнього примусу, і за умови, що участь у таких виборах гарантована всім громадянам, котрі складають визнану дієздатною частину суспільства. Кожен громадянин на рівних правах з іншими представляє сам себе в своїх інтересах (тобто кожен виборець має рівно один голос на виборах).

3. Право претендувати на владу має кожен громадянин і первинно без попередніх умов. Тим самим кожному гарантується право на політичну участь, як з погляду свободи вибору серед претендентів на владу, так і свободи змагань за владу, якщо такі не обмежують своїми діями свободу інших в цьому. Політичний процес тим самим являє собою змагання політичних ініціатив, громадських рухів та політичних партій, які виражають

і просувають певні інтереси, а рішення щодо наділення їх правом влади вирішується виключно шляхом голосування на виборах.

4. Надання влади не є незворотним: будь-який представник влади може бути позбавлений її, якщо виборці розчаруються в своїх очікуваннях або нададуть перевагу альтернативній пропозиції. Наділення владою передбачає зобов'язання звітувати за свої дії і підконтрольність їх з боку «народу».

5. Не допускається зосередження влади в одних руках так, що особа (чи певна організована група) встановлює закон, обов'язковий для виконання, який надає їй право самостійно й виключно перевіряти відповідність своїх дій цьому закону або неспізнано контролювати виконання певних робіт, виконавцем яких є вона сама. Зазвичай це передбачає дотримання принципу розподілу гілок влади.

6. Громадяни мають свободу політичної діяльності поза державними інституціями шляхом прямих громадянських акцій, в тому числі таких, які мають на меті здійснення контролю над діяльністю державного апарату. Держава підзвітна громадянам, але громадяни не мають вірнопідданих зобов'язань перед державою й у царині політичної активності не потребують дозволу з боку держави (в межах дотримання рівноправ'я).

7. Політична участь громадян передбачає гласність процесу вироблення рішень, доступ до релевантних джерел інформації та повну свободу слова в частині підзвітності органів державної влади й вираження політичних інтересів політичними гравцями (право звернення до громадян і право громадян на необхідну інформацію, яка розкриває цілі, можливості, потенційні наслідки та взаємозалежності в контексті законодавчих ініціатив та дій виконавчих органів влади). Переслідування за вираження своїх політичних поглядів заборонене.

Вочевидь, що реальне політичне життя там, де декларується демократичний устрій, далеко не вповні відповідає цьому канону. Проте зазвичай його розуміють як взірець, яким визначається критерій оцінки реальних процесів та динаміки суспільних змін в політичному устрої [3].

Попередньо, перед тим, як зосередитися власне на реальній демократії, варто зауважити, що сама по собі апеляція до «волі народу» як декларованого джерела влади не є чимось, що винятково притаманна канонічній доктрині демократії. Ба більше, в ній більшу вагу має принцип суверенності індивіда й забезпечення його добровільної інформованої згоди в колективних ухвалах на основі деякої справедливої (=чесної) процедури агрегування «голосу народу». І оскільки цей «голос» не є одностайним, то суть канонічної доктрини демократії не стільки у «волі народу», скільки у процедурній чесності виборів і, що істотно важливо, інформаційній

складовій виборчого процесу та збалансованому формуванні державного апарату й законодавства з огляду на найширше врахування інтересів різних суспільних груп, в тому числі тих, що перебувають у відносній меншості. Отож, канонічна модель по суті апелює не стільки до «народу», скільки до узгодженості різних інтересів через адекватне їх врахування в урівноваженій державній політиці, в обмеженні свавілля державного апарату і недопущенні виокремлення його в привілейовану суспільну групу, яка діє виключно у власних інтересах. В цьому сенсі її можна трактувати як ліберально-інклюзивну модель політичного устрою.

В цьому відношенні вона докорінно відрізняється і від фашизму (в якому «воля народу» концентрується в елітарній групі і спрямована на максимальну єдність, згуртованість народу шляхом репресій щодо тих, хто «не такий, яким слід йому бути як одного із нас»), і від теоретичного комунізму та анархо-синдикалізму (де «трудящий народ» мав би здійснювати самоуправління без держави, де власне громадянське суспільство й виконує функції держави).

Термін «технократія» також концептуально хисткий, оскільки «влада фахівців» (=«майстрів») — це гіпотетично можлива конструкція політичного режиму, проте в ній не яким є саме джерело влади. В канонічній моделі фахівці, експерти, не мають первинних підстав для влади, оскільки вони не репрезентують прямо інтереси суверенного індивіда. Експерт лише надає потрібну інформацію або виконує свою роботу в рамках фідучіарних відносин професіонала і замовника послуг. Демократичний устрій передбачає те, що замовником послуг і кінцевим бенефіціаром державного управління є «народ», але довіряє він владу не безпосередньо фахівцям, а своїм представникам, що діють від його імені.

Відправною точкою теоретичного осмислення реального політичного режиму (а не його симулякра) візьмемо класичне визначення демократії Д. Шумпетера [Schumpeter, J. A.]: «*The democratic method is that institutional arrangement for arriving at political decisions in which individuals acquire the power to decide by means of a competitive struggle for the people's vote*». [4, p. 269]

Тобто, у вільному переказі, демократичний режим влади полягає у інституційно закріпленій моделі узгодження (аранжування) політичних рішень в процесі змагання між групами, які прагнуть владних повноважень, за голоси підтримки з боку ширшого кола громадян. Деяко інакше, демократію краще розуміти як заміник громадянської війни (в боротьбі за владу тих, хто має відповідні амбіції й спроможність, організовуючи та підбурюючи до дій своїх прихильників), де замість збройної сутички влаштовується змагання за правилами, на кшталт спортивного. Перемога

присуджується тому, хто здобуде максимум голосів «уболівальників». Іншим боком цієї домовленості про правила є три ключові її складові.

1. Збереження прав, життя, майна, особистої свободи і гідності тих, хто програв. Таким чином знижуються ризики, а, відповідно, і ставки, в цьому змаганні: втрата влади не означає втрати всього, а лише деяких привілеїв, пов'язаних з доступом до влади.

2. Доступ до участі в політичній боротьбі не пов'язується з якимись попередніми умовами: політичної волі і амбіцій достатньо. Особа не може бути репресована за свої політичні амбіції і їй не може бути відмовлено в цій участі на підставі якихось вроджених особливостей.

3. Змова проти порушників «демократичної» конвенції. Особа, яка порушує цю базову домовленість про правила гри має бути усунута з процесу. Інакше кажучи, перший принцип не поширюється на тих, хто сам не дотримується його і базова домовленість передбачає, що, попри політичні розбіжності й несумісні цілі в політичній боротьбі, учасники конвенції утворюють коаліцію проти тих, хто конвенцію порушує.

В свою чергу перша і друга складова визначають «ліберальне» ставлення до розбіжностей і допускають спектр свобод і недоторканості, які поширюються на широке коло тих, кого і можна визначити як «народ».

Фактично влада в реальному демократичному суспільстві належить найбільш наполегливим в просуванні своїх інтересів й добре організованим групам активістів, здатним накопичувати політичний капітал у вигляді надійної електоральної підтримки. Це обмін соціального капіталу проактивної групи на електоральний ресурс, що, в разі успіху, веде до приросту її початкового соціального капіталу. Але на відміну від класичної тиранії — де одна сила «від імені народу» усуває іншу, — демократія працює як система обмежень: вона не дозволяє комусь одному довго утримувати владу в своїх руках і концентрувати всю повноту цієї влади. Ключовим інституціоналізованим інструментом тут виступає принципова тимчасовість владних повноважень і дотримання базових правил гри — недопустимість знищення політичних конкурентів. Тому найінформативнішим індикатором демократичного режиму і є змінюваність носіїв влади, які лише на обмежений час отримують владні повноваження. Ці групи використовують державний апарат в своїх інтересах, хоча і змушені балансувати, враховуючи інтереси конкурентів, зокрема гнучко реагуючи на ризики перехоплення ними підтримки виборців. Ця політична еквілібристика не дає змоги надовго закріпитися на владній позиції. Але критичною точкою є саме безпечність політичної діяльності в опозиції й збереження здатності опонентів влади претендувати на електоральну підтримку. Придушення і усунення конкурентів є прямою ознакою загибелі демократії.

Таким чином, реальна демократія є поліархією [5] із сукупністю інституційно закріплених правил змагання, учасники яких апелюють до «підтримки» народу. Історично ця модель політичного режиму еволюціонувала з практики узгодження шляхтою (аристократами-воїнами) позицій шляхом колективних переговорів на зібранні (з'їзді) як рівноправних і взаємозацікавлених учасників деякої майбутньої колективної дії. Однак вторинно такі перемовини все більше стосувалися конфліктів між сторонами і набували характеру судових дебатів, аргументом в яких виступала демонстрація коаліційної спроможності — апеляції до групи підтримки, до тих, хто задекларував свою готовність стати на бік однієї зі сторін. В цьому сенсі така процедура протилежна до третейського посередництва. Однак сама ця демонстрація разом із обмеженням допустимого нанесення шкоди противнику, недоторканість базових його володінь і статусу, виконувала функцію своєрідного примирення з превентивним уникненням надмірно ризикованої і виснажливої сутички. Отож за змістом це можна трактувати як запобіжну готовність до поступок потенційно сильнішому в обмін на непорушність деяких фундаментальних прав. «Народ» в цій конструкції з'явився там, де конфлікт розгортався через намагання усунути надмірний вплив держави (звільнення від диктату), в боротьбі за свободи інших верств населення, головно буржуазії. А далі — з трансформацією держави або в народну республіку, або в конституційну монархію, в якій монархія перетворилася в синекуру для родини монарха і символ державної ідентичності й легітиматії права держави на цю територію як спадкову. Отож реальна демократія — це розширення кола тих, хто бере участь в політичній боротьбі й тих, кому гарантовані базові права, в граничному випадку — все дієздатне населення. Однак деклароване право голосу не означає участь у виробленні рішень і можливість контролю роботи державного апарату.

Операційно влада при такому режимі зосереджена в руках чиновників, державного апарату, який складається переважно з формально найманих працівників. Однак хто здійснює цей винайм? З точки зору канонічної моделі, це роблять виборці, які або прямо наймають держслужбовців, або (що переважно) делегують це довіреною особою, які, в свою чергу, або безпосередньо призначають претендентів на посади, або ухвалюють правила відбору з кваліфікаційними вимогами відповідності певній посаді й погоджують умови контракту з особою, що наймається на державну службу. Контроль тут також здійснюють представники «народу»; і таке право мають (за логікою речей) і громадяни через судову систему, через прямі звернення, і, зрештою, на виборах.

Функція контролю є ключовою у представництві своїх інтересів. Якщо той, хто делегує свої повноваження і довіряє діяти від свого імені тому, хто відтак представляє чийсь інтереси в якомусь процесі вироблення

й ухвалення рішень, то відсутність закріпленого інституційно способу відкликати свого представника і розірвати з ним укладену угоду, відсутність самої цієї угоди як такої, а, відповідно, й способу встановити, виконані її умови чи ні, — все це разом робить представництво фікцією. Отож ця функція — народного контролю — полягає не в тому, щоб безпосередньо контролювати діяльність роботи державного апарату, дотримання законів тощо. Суть народного контролю на первинному рівні легітимації влади полягає в здатності визначати зміст угоди про представництво своїх інтересів і безапеляційного права розривати її на свій розсуд. Вочевидь, що така можливість визначає характер діяльності груп лобістів, які не делегують представникам свої повноваження, а реалізують свої інтереси при їх посередництві, наймаючи їх для цього. Той, хто здійснює такий контроль, той і є джерелом влади. [6]

Це заперечують тим, стверджуючи, що функцію народного контролю над державою беруть на себе громадські організації та деякі медіа, розслідуючи й оприлюднюючи відомості про діяльність органів влади, що остаточно такий контроль здійснюється на основі оприлюднених даних в ході голосування на виборах. Однак, оскільки в реальній демократії таке висвітлення стає лише засобом політичної боротьби, а виборець не відомо що делегує своєму представникові й не має іншого способу, окрім як в судовому порядку, оскаржувати ті чи ті дії влади або голосувати на виборах за іншого «представника», то фактично функція контролю реалізується лише шляхом прямої участі в діяльності політичної партії. Саме тому я трактую реальну демократію як владу активістів, а не владу «народу».

Ця модель докорінно відрізняється від канонічної доктрини демократії, оскільки, по-перше, «народ» не виражає на виборах свою волю (а лише деяку симпатію) і власне його не існує як суб'єкта політичної дії. Народ не причетний до влади як такої, і в цьому сенсі його участь подібна до ролі уболівальників на футбольному матчі. Так само, як футбольний уболівальник не бере участі у грі, й, строго кажучи, не має безпосередніх вигод від програшу чи виграшу «своєї» команди, так і народ лише «переживає» за перемогу «своїх», але по суті є лише донором голосів в електоральних змаганнях. І, по-друге, обрані народом «представники» не представляють інтереси «народу» (їх просто не існує як чогось несуперечливо консолідованого), а тільки тих лобістів, які й стоять за ними (хоча лобісти, ясна річ, самі з «народу» в широкому розумінні). Цю модель політичного устрою можна трактувати як активократію з широкою соціальною базою, тобто владу тих груп у суспільстві, які здатні до енергійних дій і прагнуть здобути владу у власних інтересах, впливаючи на формування бюрократичного апарату.

Канонічна модель представницької демократії за своєю логікою обґрунтування по суті спирається на граничний випадок, коли весь «народ» утворює громадянське суспільство. Але для цього граничного випадку власне держава тепер вже зводиться виключно до технічних функцій. Таким чином ми приходимо до дещо парадоксального висновку, що в тій мірі, в якій реальна демократія наближається (якщо наближається) до її канонічної моделі, функція представництва втрачає свій зміст (громадянин сам може «представляти» самого себе в процесі ухвалення рішень, йому не потрібні для цього посередники), а джерелом влади — підставою легітимації ухвал, які набувають сили законного (=справедливого) примусу з огляду на загально-суспільний інтерес громадян з різними, в тому числі суперечливими, інтересами, стає не «воля народу», а апеляція до об'єктивного оптимуму, встановленого шляхом наукового обґрунтування. Однак саме це і робить таку модель технократичною по своїй суті. Але джерелом влади в ній є не статус фахівця як деякого «мудреця» (як у Платона), чи як в меритократичному або епістократичному сенсі вужча частина громадян, наділених правом претендувати на посади і права обирати, а саме процедура вироблення рішень не на основі голосування, а на основі пошуку раціонального «технічного» оптимуму. Але також і в тій мірі, в якій реальна демократія віддаляється від канонічної — так само «представництво» є лише номінальним і фактично зводиться до підтвердження лояльності. Отож розбираючи кризу реальної демократії, можемо сформулювати питання так: яка ефективна технократична альтернатива має вирішальні еволюційні переваги? І оскільки ми щойно з'ясували, що з погляду канонічної моделі граничний, «ідеальний», випадок заперечує логіку представництва інтересів шляхом голосування, то й у нас відпадає потреба в критиці всього решта в цій моделі, окрім виправданості такого представництва.

Як заперечення проти такого тлумачення можна було би одразу висунути аргумент, що технічна раціональність є інструментальною: таким чином ми можемо встановити лише міру ефективності способу досягнення певних цілей, але не пріоритетність самих цих цілей. І тут бракує врахування поточних ціннісних орієнтацій. Але саме це і робить таку технократичну модель найбільш стійкою і виправданою! Бо справа в тім, що сам розклад суб'єктивних ціннісних установок є фактичною соціальною даністю. Однак обмеженням в їх повній реалізації виступає не лише суперечливість прагнень, а й незалежні об'єктивні чинники. Отож для кожного суспільного стану, який склався на певний момент, можна задати множину сценаріїв реалізації суспільних дій з ймовірністю наслідків та їх оцінкою відносно ціннісних установок. При цьому не існує ефективної процедури цілковито зняти суперечності в цих оцінках шляхом голосування. (Див. щодо цього фундаментальні роботи з критикою виборних процедур і парадоксів голосувань, зокрема в [7]).

Строго кажучи, всі проблемні ситуації з вибором серед наявних альтернатив можна звести до трьох типів. (1) Існує однозначний об'єктивний оптимум за узгодженої цільової функції. — Голосування тут безглузде, оскільки від волі виборця залежить лише чи піти «дурним» шляхом, чи розумним (тобто насправді, а не лише гадано, ефективно досягнути мети). Якщо всі виборці «розумні» — вибір очевидний без голосування, якщо всі «дурні» — «хороший» варіант є лише випадковим, ймовірність якого знижуватиметься, чим більше гірших альтернатив обстоюватимуть виборці, опираючись на свої гадки. І чим ширше коло цих виборців, тим дурнішим буде результат голосування. (2) Не існує однозначного оптимуму й однозначної узгодженості, але існує кілька варіантів, які істотно не різняться один від одного. — Голосування (і боротьба за просування свого вподобання) тут нічим об'єктивно не відрізнятиметься від жеребкування або свавільного рішення «диктатора» (яке по суті є аналогом випадкового вибору). Який би варіант не був обраний, об'єктивно він рівнозначний іншим. Однак напруга конфлікту в боротьбі суб'єктивних пристрастей чи пригнічення через усвідомлення необхідності коритися свавілля лише руйнуватиме суспільну злагодженість і заважатиме кооперації там, де вона була б доцільною. Тому жеребкування як спосіб зняти суб'єктивний чинник у виборі альтернативи, покластися на сліпий випадок і позбутися тягара відповідальності й розбіжностей — краща процедура рішення в цих умовах. Навіщо сперечатися, якщо наслідки практично рівноцінні? (3) Оптимум не визначений в силу докорінних розбіжностей в ціннісних установках, їх принциповій несумісності (одні ставлять за найважливішу для себе мету не допустити того, що є найважливішою метою для інших), а інформації для вірогідного прогнозу бракує або очікувані події самі по собі не контрольовані й не передбачувані — голосування безглузде, оскільки який би варіант не був обраний, він у будь-якому разі сумнівний, не ефективний і внутрішньо конфліктний. Знову ж таки, жеребкування тут було би менш конфронтаційним вирішенням. Однак зведення до єдиного рішення в цілому за таких умов було би гіршим варіантом. Якщо ми не можемо надійно визначити ані бажану мету, ані спрогнозувати наслідки — то збереження розмаїття і свободи є кращою в еволюційному сенсі стратегією, оскільки вона, хоч і не дає гарантій успіху, але в цілому дещо знижує ймовірність явно тушкових рішень. Але саме це і є тим реальним процесом ліберальної демократії!

Таким чином, на противагу панівній у сучасній політичній філософії критиці реальної демократії з позицій ідеалізованої нормативної моделі представництва «волі народу» через вільні вибори, реальна демократія насправді є більш зваженою моделлю. Сильним її боком є якраз те, що в ній більш-менш ефективно відсікається участь «народу» в ухваленні рішень, але разом з тим, через культивованій симулякр, «випускається пара» перегрітих розчарувань шляхом проведення ритуальних виборів, але з реальною

політичною конкуренцією активістів, які, за правилами гри, обмежують допустимі способи нанесення шкоди опонентам (тим самим страхуючи самих себе). Така ліберальна модель зберігає меншини від диктату більшості, а сильних противників — від надмірних витрат на боротьбу, оскільки фактично вони змінюють один одного біля керма держави. Тому золоте правило «не роби тим, хто програв, того, що ти не хотів би, щоб заподіяли тобі в разі твого програшу» — є хорошим обґрунтуванням логіки реальної демократії як правила безконфліктної поступки права на владу в обмін на гарантії прав і свобод з підтриманням деякої оптимальної змагальності серед груп активістів, квазіринковий механізм державної політики.

Основна загроза стійкості цієї моделі полягає в надмірній залученості «народу», тобто пасивної (=безвідповідальної інфантильної) частини населення, але яка на виборах розгойдується через популістичну демагогію та активне сприяння надмірному резонансу маргінальних позицій активістів-меншин. Результатом цього є, з одного боку, надто стрімка змінюваність урядів, з іншого — поляризація населення і надмірне розгойдування суспільних дій. Відтак наслідком стає не радикальна зміна політичного курсу й суспільних установлень в бік прогресу, а саме хитавиця, коли з однієї крайності кидаються в іншу поспіль.

В цілому, реальна стримана демократія є ефективним засобом культивування конструктивного конфлікту, згладжуючи його екстремальні прояви. Її додаткова перевага полягає у тому, що вона знімає багато бар'єрів на шляху залучення в органи влади амбітних людей просто тому, що відкриває їм шлях боротьби за владу в державі, а не проти держави. Однак парадокс надмірної залученості народу в цей процес полягає в тому, що поляризація груп населення наростає навіть тоді, коли їхні реальні інтереси збігаються у більшості позицій.

В сучасному суспільстві складно виокремити цілісні кластери інтересів, які саме так, цілісно, відображають інтереси суспільних груп: ці інтереси декласовані. Доходить навіть до вже типового випадку, що члени однієї родини можуть підтримувати різні, ворожі одна до одної, політичні сили. Ці суперечності переносяться із-зовні, через різні уболівальницькі симпатії, всередину спільноти, роз'їдаючи її цілісність. Типовою є гаряча накручена суперечка в питаннях, щодо яких об'єктивно більшості учасників не мало би бути ніякого діла. Важко, наприклад, зрозуміти, чому людей турбує тема одностатевих шлюбів, оскільки це щось таке, з чим переважна більшість ніколи не зустрінеється в своєму життєвому виборі чи потребах (включно навіть зі значною частиною сексуальних меншин, для яких тема шлюбу не актуальна). При цьому волевиявлення, при якому різниця між претендентами на виборах за результатами голосування в межах 1-2 % як аргумент, до якого апелюють як до волі народу — є абсурдом. В якому сенсі

така різниця може бути раціональним доказом при виробленні оптимального рішення?

Стандартна відповідь прихильників канонічної моделі на цю критику полягає в тому, що формування політичної культури суспільного діалогу, представлення зваженої дискусії в медіа і доступ до релевантної інформації, громадянська відповідальність виборця покращують демократичний вибір. Однак при цьому не показують, як таке може бути, підмінюючи аргументацію по суті апеляцією до фіктивних ідеалізованих випадків. Логічно задатися запитанням: якщо виборець може бути настільки компетентним, щоб ясно сформулювати можливі ефективні способи реалізації своїх несуперечливо й реалістично викладених цілей, зважаючи при цьому на обмеження з боку інших учасників і бачення форм кооперації з ними, здатен здійснювати ефективно контроль держави шляхом тиску в ході громадянських акцій, — то скільки часу йому буде потрібно для всього цього і чим зумовлена потреба в делегуванні своїх функцій комусь? Видається, що суспільство з такими громадянами-виборцями не потребує представницької демократії, бо не зрозуміло, забезпечення яких своїх інтересів у волевиявлення він потребував би передовіряти комусь.

Якщо вже й виборець довіряє діяти від свого імені, то логічнішими в цьому випадку були б не квазіклієнтальні стосунки, а фідучіарні взаємини, аналогічно тим, які виникають між професіоналами (адвокатом, лікарем, архітектором тощо) та замовником послуг.

На це можна було б заперечити, що законодавче врегулювання потребує спеціального органа вироблення таких рішень, легітимованих саме через мандат довіри «народу» до тих, хто ці рішення ухвалює. Такий мандат не є строго імперативним; фактично він не стільки довіряє представництво інтересів, скільки виражає згоду виборця на тимчасову (до наступних виборів) поступку в своїх владних домаганнях. Ця поступка водночас є завіренням лояльності до держави, однак не нав'язану силою, а добровільну. Тому між формальними виборами і конкурентними виборами — з погляду представництва інтересів «народу» — відмінність по суті лише в ступені уболівальницької залученості виборців в сам процес. І там, і там вибори — це не форма участі у прийнятті рішень, а, навпаки, спосіб відчуження від цього процесу. І оскільки в будь-якому суспільстві є чималий відсоток осіб аполітичних, які не мають власних домагань на владу (або розглядають державу як щось цілковито від них не залежне, як об'єктивну даність, впливу на яку вони не мають, але можуть пристосовуватися до умов, які держава висуває і навіть скористатися ними для власної вигоди), — то вибори переважно є імітацією участі для тих, хто такі домагання має, але не настільки активний і наполегливий, щоб змагатися за владу. І тому вибори є вагомим елементом також і у сучасних недемократичних режимах: вони

розраховані на пред'явлення аргументу «ви ж самі підписалися», тобто взяли на себе зобов'язання лояльно ставитися до влади диктатора.

В політичній філософії тут пропонують альтернативу як доповнення до виборчого процесу, так звану деліберативну модель демократії з елементами лотократії (вибори шляхом жеребкування) [8]. Суть її полягає в тому, що представництво інтересів народу найліпше моделюється в репрезентативній панелі з випадково відібраних в неї громадян (по типу суду присяжних), а рішення має вироблятися шляхом поглибленого обговорення, консультацій з експертами, які надавали б потрібні фактичні дані. І якщо в ході таких переговорів досягається консенсус чи близько до нього, то на основі виробленої позиції кваліфіковані юристи укладають закон, який стає прецедентом, допоки не буде вироблена йому заміна. Легітимізується цей закон (як екстремальний варіант) обраним всенародно «представницьким» органом, але повноваження якого і мандат довіри обмежуються виключно засвідченням того, що вироблене рішення відповідає процедурі збору репрезентативної вибірки та належного обговорення. Таким чином, джерелом влади стає не воля народу, концентрована в персональному складі законодавчого органа чи особі очільника, а затверджена процедура вироблення рішення. Ця процедура тепер вже може розглядатися як спеціальний предмет дослідження з метою моделювання ефектів в перебігу процесу вироблення рішень в колективній дискусії, які впливають на підсумковий вердикт. Звісно, така модель може широко використовуватися як дорадча процедура і в представницькій демократії, однак принциповим моментом тут є саме характер представництва інтересів і джерело влади. Строго кажучи, послідовна деліберативна модель передбачає для представницьких органів лише допоміжну функцію своєрідного громадського нотаріату. В цій ролі склад таких представницьких органів навіть послідовніше було би формувати не шляхом конкурентного голосування на виборах, а шляхом відбору за критеріями осіб, які «заслужено» мають право на таке представництво, додатково підкріпленого імперативним мандатом, який надає згода певного числа осіб представляти їх в цьому процесі народного контролю. По суті це нагадує меритократичні засади, однак «найдостойнішим» тут довіряється не влада як така, а лише верифікація джерела влади.

Інша альтернатива, яка стає все популярнішою — це модель представницької демократії, однак з обмеженням виборчих прав колом тих, хто засвідчив відповідні громадянські компетенції. Логіка такого підходу зрозуміла: якщо суспільство вважає за потрібне обмежувати, скажімо, право керувати транспортними засобами тільки колом тих осіб, хто попередньо склали іспити, які засвідчують наявність відповідних базових навичок, то й обирати представників у владу не може будь-хто, а лише компетентні фахівці. Ця своєрідна форма технократії (або за Бренноном [9], епістократії) позиціонує

громадянство як певний набір експертних компетенцій. Але якщо повернутися до засад канонічної доктрини, то в екстремумі, як ми це з'ясували, вона й передбачає ідеал тотожності народу і громадянського суспільства. Однак прихильники епістократичної моделі скептично ставляться до можливості досягнення такого стану. Тому, за цією логікою, якщо в суспільстві є аполітична частина і вона добровільно самоусувається з виборчого процесу, то наразі активна частина має право обирати з імпліцитною презумпцією «раціональної істоти». Проте логічніше було би цю презумпцію змінити — доки не доведено належним чином, що виборець здатен ухвалювати раціональні рішення, йому не можна довіряти представництво власних інтересів (так само, як діти обмежені в цьому). Але тоді хто буде тим опікуном і тим експертом, який визначатиме громадянську придатність? На підставі яких критеріїв? Це стандартне заперечення проти епістократії.

Вочевидь, ані пряма демократія, ані пряма диктатура в складноорганізованому сучасному суспільстві неможливі через складність механізму управління, який вимагає, по-перше, спеціалізації та кооперації управлінців, а, по-друге, їх повного робочого залучення. Зрештою, держави (яким би не був політичний режим в них) вже давно не банди рекетирів, якими вони були на початку. Легалізований рекет — це лише залишкова й пережиткова роль держави, яка в суспільствах з розвинутою політичною культурою зведена до граничного мінімуму. Історично, ідеї ліберальної демократії розвивалися саме з мотивів мінімізувати суто паразитарний характер державного апарату щодо суспільства, в якому держава тримає владу.

В реальній демократії боротьба за контроль за посадами і за виробленням законодавчих установлень розгортається між бенефіціарами політичних груп, лобістів власних політичних інтересів. Перевагу тут мають ті, хто володіє потужнішим організаційним ресурсом. Сам цей ресурс можна розглядати як накопичуваний капітал, тому, як правило, в тенденції, але не виключно, політичну боротьбу ведуть не прямо бенефіціари, а свого роду професіонали, які є адвокатами і промоутерами цих інтересів, тобто політтехнологічні організації. Отже, бенефіціари-активісти є замовниками послуг, політичні організації — організаторами «технологічного» здійснення цілей, а просунуті на посади чиновники, що діють під прикриттям пролобійованих законів — виконавцями відповідної підприємницької ініціативи. Отож влада належить фахівцям в ефективного маніпулювання виборцями, оскільки в тих в пасивному стані немає ніяких інструментів «представництва інтересів».

Додатково, сам цей бюрократичний апарат має власні інтереси в суспільстві, навіть коли чиновники не служать прямо чийось інтересам. В цілому цей специфічний інтерес можна означити як прагнення до синекуризації. Це впливає з того суперечливого становища, в яке потрапляє чиновник.

На нього покладають відповідальність за досягнення певних цілей (байдуже перед ким), надаючи натомість деякі важелі впливу. Однак зазвичай процеси, з якими має справу управлінець (як і особа в своєму житті) такі, що надійність досягнення бажаного рідко забезпечена вповні можливостями. І чим більший розрив — тим сильніше прагнення перекласти на когось цю роботу. Це природне прагнення отримати допомогу з надією, що є хтось добрий і могутній, то подбає про тебе і до кого тепер висуваються тим жорсткіші вимоги, чим сильніше сподівання підкріплені зустрічними обіцянками. Люди тим охочіше довіряють владу комусь над собою, чим безпораднішими вони є самі. І чим тривожніший їх стан, тим спокусливішими стають запевнення, що знімають цю тривогу обіцянним благом, особливо якщо воно обіцяне як подарунок або надається за невелику плату.

Бюрократія опиняється в тому ж становищі, що й жерці, маги й віщуни. Їхній об'єктивний інтерес: мінімізувати ризики для себе, пов'язані з розчаруванням замовників через невиконані обіцянки. Тобто вони прагнуть зняти з себе відповідальність, але при цьому підтримувати свій статус, який є джерелом доходів. Саме тому ідеальним варіантом тут є синекура: високий дохід, престиж, привілеї при мінімумі відповідальності з приємним проведенням робочого часу, які забезпечені інституційно. Однак цей інтерес прямо суперечить очікуванням тих, хто покладає на бюрократію відповідальність. Інтерес бенефіціарів держави в десинекуризації бюрократії (за невеликими допустимими винятками). Очевидно також, що бенефіціари держави не зацікавлені в корупції серед бюрократичного апарату, тобто використання чиновниками своїх повноважень не за призначенням, для отримання незаслужених (в буквальному розумінні) доходів. Знову ж таки, байдуже, чиєю довірою зловживає чиновник (як найманий працівник) — царя чи народу. Але і там, і там бюрократія стає хвостом, який крутить собакою в тій мірі, в якій в ній формується власний соціальний капітал, а складність процесів управління така, що контроль за ними вже не можливий, або вкрай утруднений.

Проте в демократичному суспільстві бюрократія отримує додаткові важелі впливу і самозбереження: вона стає тією активною силою, яка є бенефіціаром держави й має в своєму розпорядженні організаційний ресурс, потужність якого здебільшого перевищує можливості конкурентних груп активістів. В реальній демократії бюрократичний апарат (принаймні на ключових посадах) формується лобістами, які змінюють один одного і конкурують між собою. Отож в складі державного апарату виникає своя гостра конкуренція. Реальна демократія як поліархія веде до постійної руйнації коаліцій в середині бюрократичного апарату, знижує можливість накопичення ними соціального капіталу. Однак за канонічної представницької демократії, як це не дивно звучатиме, головним бенефіціаром неминуче

постає бюрократична коаліція. В тенденції це веде до класичної партократії: злиття провідної політичної сили із власне бюрократичним апаратом. В цій виродженій демократії конкурентних виборів вже нема, і як така вона зводиться до імітаційної підтримки «народом».

Отож підведемо проміжний підсумок. Реальна демократія являє собою політичний режим конкуренції політичних груп активістів, але широке залучення «народу» в процес голосування веде до розкручування популізму, критичної нестійкості системи та надмірної концентрації влади в руках бюрократії, схильної до закріплення синекур. В результаті суспільство стає переважаним маргінальними політичними дебатами, декласується й розпадається на групи уболівальників, одержимих ціннісними установками, які не мають істотної ваги в забезпеченні остійного поступу і процвітання суспільства. В свою чергу бюрократичний апарат продукує надмірну кількість правил, контроль над дотриманням яких так само не має істотного впливу на об'єктивні показники суспільного добробуту. Відбувається хаотизація політичного життя з одного боку, й ритуалізація його з іншого, завантаженість псевдопроблемами. В цих умовах наростають ризики узурпації влади в руках суто паразитарних груп, які вирізняються доброю згуртованістю й повною безцеремонністю в захопленні влади, фашизації демократичного процесу через розкручування ксенофобії та шовіністичної ідентичності, на якій і ґрунтується формування більшості.

Хоча деліберативні моделі демократії, на відміну від моделі представницької демократії (без реального представництва) мають кращу обґрунтованість саме з точки зору репрезентативності інтересів й пошуку ширшої основи для консенсусу, вони надто складні в реалізації. Представницька модель має істотну перевагу в тому, що вона гранично проста: в певний момент найширше коло громадян отримує право «бути почутими», вони мають змогу виговоритися й на виборах ритуально передають владу «добровільно» тим спритникам, які максимально ефективні в демагогії (сподобалися виборцю, найліпше його почули й пообіцяли те, чого хотіла більшість, максимально залучивши й голоси меншин, які одержимі якимись надцінними для себе питаннями). Ті політичні сили, які здатні організувати й забезпечити максимальний вплив, наймають таких демагогів (диверсифікуючи власні ризики шляхом найму не одного такого проєкту, а кількох) й зосереджують свою ефективну політику за межами публічного простору. В тенденції такі сили зростаються з бюрократією, а складність структури державного управління й накопичений в них соціальний капітал кругової поруки й надійної інформованості робить зовнішній контроль їх вкрай складним. Це надійно відсікає «народ» й стабілізує державну владу. Але робить політичне життя надто заскорублим, а державний апарат неефективним, надто синекуризованим і паразитарним.

Ані ідея обмеження кола виборців компетентними громадянами, ані налагодження представництва на фідучіарній основі не можуть адекватно забезпечити формування такого державного апарату, ефективність якого істотно зросла б, порівняно з реальною демократією. Причина в тому, що складність залежностей та неоднозначність інтересів громадянина не дозволяє виокремити якусь надійну основу, на якій можна було би визначити його компетентність як виборця або як замовника послуг. Тому реальна демократія з системним обмеженням популізму (але без обмеження політичних прав громадян) видається найбільш і реалістичною, і виправданою формою політичного режиму. Однак в який спосіб можна обмежити популістичну хитавицю, не впадаючи у фашизм, зберігаючи ліберальну основу в політичній змагальності?

Слід визнати, що реалістичної альтернативи виборності як механізму легітимації державної влади не існує (принаймні у суспільствах зі сформованою демократичною політичною культурою). Водночас стає дедалі очевиднішим, що вибори неспроможні забезпечити розв'язання всіх тих суспільних проблем, які вимагають ефективного державного управління. Це породжує напругу між демократичною легітимністю, що ґрунтується на участі громадян, та ефективністю, яка потребує фахової експертизи. Відповідно, назріває еволюційний тренд в напрямку гібридних моделей, що поєднують елементи демократії та технократії. В цьому руслі — за аналогією з сучасними монархіями — демократичні процедури все більше трансформуватимуться в символічний акт довіри на тлі посилення ролі експертного управління і зниження операційної ваги виборів.

Це порушує запитання: чи існують інституційні варіанти демократичного режиму, які не зводяться лише до ритуалізації участі, але водночас дозволяють інтегрувати переваги демократії та технократії, компенсуючи їхні вади?

Прихильники канонічної доктрини демократії вважають головною вразливістю сучасних демократій низький рівень залученості громадян до ухвалення рішень. Це пояснюється тими бар'єрами, які створюють політичні угруповання, прагнучи монополізувати владу задля збереження власних привілеїв і підтримання нерівності можливостей. У цьому контексті такі заходи, як надання соціального гандикапу та розширення інклюзії, інтерпретуються як способи посилення громадянської активності та адаптації державної політики до легітимних суспільних інтересів.

Натомість ключовою вразливістю технократії є невизначеність джерела її легітимності: незрозуміло, в чиїх інтересах діють фахівці, які не лише визначають політичні цілі, але й формують критерії доступу до участі в управлінні, поза демократичним мандатом.

На фундаментальному теоретичному рівні тут потребує перегляду сам принцип делегування повноважень: найпослідовнішим способом вираження інтересів є пряма підтримка громадянами суспільно-значущих проєктів, однак не голосами, а або коштами, або волонтерською активністю. Однак коло такого роду проєктів визначалося б оцінкою їх суспільної узгодженості через громадські слухання по принципу права вето за умови деякої визначеної достатньої кількості виборців (не обов'язково більшості), які вважають неприйнятними дії, що становлять загрозу їх корінним інтересам або, що реалістичніше, чітко закріпленим в конституції обсягом того, що вважатиметься таким, що відповідає суспільним інтересам. Відтак кожен громадянин мав би зобов'язання перед суспільством (як користувач суспільних благ) в їх оплаті, але відповідну частку свого доходу самостійно розподіляв би на ті проєкти, підтримував би ті фонди, які в його розумінні є пріоритетнішими з його інтересів і цінностей. Це не виключає того, що певна частина державних служб фінансувалася як закріплений конституційно обсяг ефективної держави. В цій партисипативній моделі зникав би посередник, якому «народ» делегує представництво своїх інтересів. І оскільки законодавчу ініціативу також можна трактувати як своєрідне пропоноване суспільне благо, то право народного вето і підтримка фондів, які фінансують й організують розробку виважених законів так само можна трактувати як фідуціарні відносини між фахівцями і громадянами. Остаточна легітимація таких законодавчих рішень може здійснюватися деліберативним чином — шляхом відбору громадян в своєрідний «народний суд» над законопроєктами. Обидва цих підходи мають ті ж переваги, що й реальна демократична практика — вони операційно прості і зрозумілі: кожен сам розподіляє суму, яку він зобов'язаний сплатити як податки (чи принаймні істотну частину цієї суми), обирає тих, хто тим самим від його імені буде здійснювати операційний контроль над цільовим використанням цих коштів і кожен має рівні шанси (можливо за умови складання деякого іспиту «громадянської зрілості» на основі забезпеченої і рівнодоступної системи громадянської освіти) участі в деліберативній панелі при виробленні законів. Однак вони мають ту істотну перевагу, що усувають псевдопредставництво й істотно обмежують роль бюрократичного апарату суто технічними функціями, значна частина яких може бути автоматизована. Проте ця модель не замінює демократію як таку, включаючи й частково збережені виборні процедури. Але в ній вибудовується баланс між технократією (легітимацією рішень через експертне обґрунтування) і демократією (апеляцією до «волі народу»).

Висновки

Реальна демократія не тотожна канонічній моделі народовладдя, оскільки в практичному вимірі влада зосереджується в руках добре організованих активістських груп і бюрократії, тоді як масовий електорат

виконує здебільшого роль легітимаційного ресурсу без реального впливу на політичні рішення.

Головна слабкість представницької демократії полягає в її неспроможності забезпечити ефективне представництво інтересів та інституціоналізований контроль над представниками, що зумовлює зростання популізму, фрагментацію публічної сфери й синекуризацію влади.

Технократія натомість страждає на дефіцит легітимності, оскільки ухвалення рішень без участі громадян не гарантує, що вони відповідають суспільним пріоритетам; крім того, вона схильна до самовідтворення закритої еліти без публічного зворотного зв'язку.

Інституційне оновлення демократії можливе через деліберативні й партисипативні моделі, які передбачають залучення випадкових представницьких вибірок громадян до ухвалення рішень, з одночасним збереженням виборчих механізмів для балансування довіри й підзвітності.

Гібридні моделі, які поєднують демократичну участь із технократичним обґрунтуванням рішень, є найбільш перспективним напрямом еволюції політичного устрою, здатним компенсувати слабкі сторони обох підходів за умови збереження принципів ліберальної конкурентності, процедурної справедливості та мінімізації синекур.

Список посилань / References

1. Crouch, C. (2020). *Post-democracy after the crises*. Polity Press.
2. Riker, W. H. (1982). *Liberalism against populism: A confrontation between the theory of democracy and the theory of social choice*. W. H. Freeman.
3. Held, D. (2006). *Models of democracy* (3rd ed.). Stanford University Press.
4. Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.
5. Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.
6. Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge University Press.
7. Mueller, D. C. (2003). *Public choice III*. Cambridge University Press.
8. Dryzek, J. S. (2000). *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford University Press.
9. Brennan, J. (2016). *Against democracy*. Princeton University Press.

*PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Sociology
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

THE CRISIS OF DEMOCRACY. A TECHNOCRATIC ALTERNATIVE.

Abstract

This article critically examines the contradiction between democratic legitimacy, grounded in the electoral basis of power, and administrative efficiency which demands professional expertise. The author undertakes a conceptual reconstruction of the canonical doctrine of democracy, distinguishing its normative and simulative aspects, and contrasts it with the actual practice of democratic arrangements as polyarchies of activist groups. It is argued that under conditions of increasing complexity of social organization and bureaucratization of the state apparatus, representative democracy transforms into an instrument of ritualized confirmation of loyalty, failing to ensure genuine popular control. Hybrid models that combine elements of deliberative democracy, participatory budgeting, and technocratic decision-making are considered as alternatives. The article proposes heuristic scenarios for the renewal of democratic institutions that could achieve a balance between participation, competence, and legitimacy.

democratic legitimacy, technocratic governance, deliberative
democracy, political representation

Стаття надійшла до редакції 01.04.25

© Деркач В. Л., 2025